

Günəl XƏLİLOVA
AMEA Folklor İnstitutunun doktorantı
e-mail: lit.gun@mail.ru

DASTANLARIN BAŞLANGIÇ VƏ SONLUQ MOTİVLƏRİNDƏ MİLLİ DÖVLƏTÇİLİK ETİKETLƏRİ

Gunel KHALILOVA
**NATIONAL STATEHOOD ETIQUETTES ON THE BEGINNING
AND FINAL MOTIVES OF THE EPIC**

Summary

One of epic folklore genres is sagas. In the beginning and final motives of sagas is reflected ethnos' outlook, along with mythical imagination, national etiquette related with state organization. Heroic epics reflect more statehood traditions. One of the beginning motives of the "Dede Gorgud" epic is motive of building tent. Bayandur Khan who is a paradigm of the khagan who compares his tent to the sky, the flag of his state with the Sun, building a tent repeating the ritual model of the power of his ancestors, he ritually creates the Oguz social device anew. Other motives reflecting statehood etiquettes are the motive "call to war" and "violation of the rules". Usually at the end of each epic they send a gift to Bayandir Khan. This final motive is also connected with the traditions of statehood. Folklore texts, along with the transfer of the mythical thinking of the ethnos, sacred knowledge to the future generation, also reflect the way of life, state building and statehood etiquette associated with this mentality.

Key words: epic, the beginning and final motives, statehood etiquettes

Гюнель ХАЛИЛОВА
**ЭТИКЕТЫ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В НАЧАЛЬНЫХ
И ФИНАЛЬНЫХ МОТИВАХ ЭПОСА**

Резюме

Один из жанров эпического фольклора является эпосы. В начальных и финальных мотивах наряду с мировоззрением и мифическими представлениями этноса, также отражаются этикетки государственности. Героические эпосы больше отражают традиций государственности. Одним из начальных мотивов эпоса "Деде Горгуд" является мотив строение палатки. Баяндыр хан который является парадигмой хагана сравнивающий свою палатку с небом, флаг своего государство с Солнцем, строя палатку повторяет ритуальный модель власти своих предков, он ритуально создает Огузское общественное устройство заново. Другие мотивы отражающие государственные этикетки это мотив "призыв к войне" и "нарушение правил". Обычно в конце каждого эпоса отправляют подарок Баяндыр хану. Этот финальный мотив тоже связан с традициями государственности. Фольклорные тексты, наряду с передачей мифического мышления этноса, сакрального знания в будущее поколение, также отражают образ жизни, государственное строительство и этикетки государственности связанные с этим менталитетом.

Ключевые слова: эпос, начальные и конечные мотивы, этикетки государственности

Dünya və Azərbaycan folklorşünaslığında ayrı-ayrı nağıl və dastan motivləri kifayət qədər öyrənilmişdir (1; 8; 9; 10; 11; 12; 13). Nağıl və dastan təhkiyəsinin başlanğıc və sonunda işlənən motivlər mifoloji, ritual genezisə malikdir. Bu motivlər həm kosmoqonik və esxatoloji miflərlə bağlıdır, həm də yaradılış aktını daim təkrarlayan keçid rituallarının preliminar, liminar, postliminar

mərhələlərinə (7) uyğun gəlir. Epik folklor janrının ən geniş yayılmış janrlarından biri olan dastan mətninin başlanğıc və sonunda iştirak edən motivlərdə etnosun dünyagörüşü, mifik təsəvvürlərlə yanaşı, milli dövlətçilik etiketləri də əks olunmuşdur. Dastanlar mifoloji dünyagörüşünü əks etdirməklə yanaşı hər bir etnosun yaşam tərzini, məişətini, dövlətçilik ənənələrini də əks etdirir. Nağılla müqayisə də o, reallığa daha yaxındır. M.Təhmasib dastanın həmişə olmuş əhvalat, baş vermiş hadisə, həqiqət kimi danışıldığını qeyd edir (4, 68).

Məhəbbət dastanları ilə müqayisədə özəyində qəhrəmanlıq motivi və bu motivin ifadəsi olan süjetlər duran qəhrəmanlıq dastanları dövlətçilik ənənələrini daha çox əks etdirir. Bu baxımdan “Dədə Qorqud” dastanı daha böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu dastan xalqımızın ən qədim mifoloji görüşlərini əks etdirməklə yanaşı, həm də tarixi salnamədir. “Dədə Qorqud” dastanı Oğuz cəmiyyətinin dövlət quruculuğunu, dövlətçilik etiketlərini daha dolğun sərgiləyir.

Dastan boylarında verilən başlanğıc motivlərindən biri də *alaçıq tikdirmək (məclis qurmaq) motividir*. “Dirə xə oğlu Buğac xan boyu” Bayandır xanın alaçığını qurdurması ilə başlayır: “Bir gün Qam Gan oğlu Bayandır xan yerindən durmuşdu. Şami günlüyünü yer üzündə qurdurmuşdu. Hündür alaçığı göy üzünə dirənmişdi. Min yerdə ipək xalça dөşənmişdi” (2, 132). İkinci boy – “Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy” isə Qazan xanın belə bir ritualı ilə başlayır: “Bir gün Tüklü quşun balası, yazıqların ümidi, Amit soyunun aslanı, Qaracığın qaplanı, Qonur atın yiyəsi, Uruz xanın ağası, Bayandır xanın kürəkəni, Qalın Oğuzun dayağı, igidlərin arxası Ulaş oğlu Salur Qazan yerindən durmuşdu. Doxsan otaqlı uca evlərini qara yer üzərində tikdirmişdi. Doxsan yerdə böyük ipək-xalı dөşətməmişdi. Səksən yerdə küplər qoyulmuşdu. Qızıl qədəhlər-sürəhilər düzülüşdü” (2, 140). Üçüncü boy yenə Bayandır xanın qara yerin üstündə hündür ağ evini tikdirməsi, uca alaçığının göy üzünə dirənməsi, min yerdə ipək xalça dөşəməsi ilə başlayır (2, 150). “Qazılıq qoca oğlu Yeynək boyu” (2, 192), “Bəkil oğlu İmranın boyu” (2, 202) da Bayandır xanın İç Oğuz və Daş Oğuz bəylərini öz məclisinə yığması ilə başlayır. Dördüncü boy isə Qazan xanın yerindən durması, min yerdə ipək xalça dөşətməsi, doxsan dəstə gəncin Oğuz məclisinə toplaşması ilə başlayır (2, 166). B. Ögəl “Şəcəreyi-tərakimə”yə əsasən qeyd edir ki, Oğuz Xan altı oğlunu toplamış və onlara bir çox öyüdlər vermişdi. Bundan sonra bəyləri ilə millətini bir araya gətirərək böyük şölənlər ilə ziyafətlər verdiyini də görürük. Qədim Türk Kağanları savaşlardan öncə və sonra bütün milləti toplar və onlara böyük ziyafətlər verirdilər. Bu toplantılar, eyni zamanda bir “qurultay” və “məsləhətləşmə” toplantıları idilər. Uyğurların Oğuz dastanına görə, Oğuz Xan danışmağa başlarkən öz dövlətini tərifləmişdi. Onun fikrincə, “yuxarıdakı göy onun dövlətinin bir çadırı kimi idi. Günəş də Oğuz Kağan dövlətinin bir bayrağı olacaqdı” (6). Oğuz xanın bu ənənəsini onun oğlu Gün xan da davam etdirir. Gün xan Oğuz xanın düzəltmədiyini qızıl evi tikdirir. Bu otağın sağ yanında 6 ağ çadır (örgə) və sol yanında da 6 ağ çadır qurdurur. Sağ tərəfdə qırx qulac yüksəkliyində bir dirək ucaldırır. Onun üstünə də bir altun toyuq bağlatdırır. Sol tərəfdə də qırx qulaclıq bir dirək dikəldirir. Bunun başına da bir gümüş toyuq bağlatdırır. Xanın buyruğu ilə bozox oğlanları ilə bəyləri altun toyuğu,

üçox oğlanları ilə bəyləri də gümüş toyuğu at çaparaq oxla vurub saldılar. Toyuqları vuran adamlara çoxlu hədiyyə verildi (21, 225). Demək ki, öz çadırını səmaya, Günəşi dövlətinin bayrağına bənzədən xaqanın paradıqması olan Bayandır xan çadır qurdurmaqla öz əcdadlarının hakimiyyətinin ritual modelini təkrarlayır, Oğuz cəmiyyətini hər səhər yenidən qurur. Ritual olaraq dünyanı yenidən yaradır. Bu alaçıqları tikən, alaçıqdan çıxan Bayandır xan, Qazan xanın özləri isə əcdadları Gün xanın, Günəşin paradıqmalarıdır.

Bu motivə yaxın başqa bir motiv isə *məclis qurmaq motividir*. “Bəkil oğlu İmranın boyu” məclislə başlayıb, elə məclislə də bitir. Düşməni məğlub edən İmranı atası Bayandır xana ayırdığı ənamlarla məclisə gətirir: “Ağ alınlı Bayandır xan üçün pay ayırdı. Oğlunu götürüb onun divanına getdi. Əlini öpdü. Padşah Qazan oğlu Uruzun sağ yanında ona yer göstərdi. Gözəl naxışlı cübbə-çuxa geyindirdi” (2, 207). İmran bu ritualla yeni status qazanır. Oğuz modelində yeri müəyyən-lənmiş olur. Bayandır xanın məclisi dövlət quruculuğunu bildirir. Bu quruluşda hər kəsin yeri, statusu müəyyənləşir. Bu motivə “Koroğlu” dastanının əvvəlində də rast gəlmək olar. “Bağdad əhvalatından sonra xotkar ətrafa namələr yazıb adlı-sanlı paşaları, sərkərdələri, pəhləvanları, qoşun böyük-lərini yanına çağırırdı. Böyük bir məclis qurdurdu” (3, 138). Lakin burada bu məclisi qarşı tərəf-düşmən tərəfi qurdurur. Bununla da, bu və ya digər etnosla bağlı olmasından asılı olmayaraq bu motivin dövlətçilik ənənələrinin ayrılmaz bir hissəsi olduğu sübut olunur. Məclis qurmaq, bu məclisdə müxtəlif kodda (sosial, hərbi) nizam yaratmaq kosmosun bərpasına işarədir. Alaçıq tikmək kosmosu yenidən yaratmaq, ilkin başlanğıcı yenidən təkrarlamaqla mövcudluğu davam etdirmək, yaşamaq deməkdir. Məclis qurmaq motivi isə alaçıq tikmək motivinin paradıqmasıdır. T.Hacıyev Oğuz məclislərinin semantikasını bu cür açıqlayır: “Oğuz məclisi parlament hüququdadır və hər kəsin necə deyərlər, nömrəli kreslosu var. Bu kreslonu hər fərd vətən, xalq, dövlət qarşısındakı xidməti, rəşadəti ilə qazanır (2, 63).

Dövlətçilik etiketlərini əks etdirən digər başlanğıc motivləri isə *“döyüşə çağırış”, “qaydanın pozulması” motivləridir*. “Dədə Qorqud” dastanının “Bəkil oğlu İmran boyu” Bayandır xanın ənənəvi məclisindən sonra Gürcüstandan doqquz tümən xərac yerinə bir at, bir qılınç, bir çomaq gəlməsi ilə başlayır. Çətin vəziyyətdə qalan Bayandır xan bunları kimə verəcəyini bilmir (2, 202). Düşmənin Bayandır xanın hüzuruna döyüş sursatları göndərməsi döyüşə çağırışı bildirməklə yanaşı, həm də xaotik vəziyyətin yaranmasına işarədir. Dastanın sonuncu boyu olan “İç Oğuz Daş Oğuzun dönük çıxması və Beyrəyin öldürüldüyü boy” Qazan xanın evini yağmaladarkən Daş Oğuz bəylərini çağırması, bəylər arasında ədavətin, Oğuz cəmiyyətində isə xaosun yaranmasına səbəb olur: “Üç ox və Boz ox tayfaları bir yerə toplaşanda Qazan adəti üzrə evini talan elətdirər, şey-şüyünü bölüşdürərdi. Amma bu dəfə Qazanın şeyləri talan edildikdə Daş Oğuz orada deyildi. Talanda ancaq İç Oğuz iştirak etdi” (2, 221). Qazan xanın bu qaydaya riayət etməməsi dövlətçilik ənənələrinə zidd olduğu üçün mövcud nizamı pozur, xaos yaradır.

Dövlətçilik etiketini bildirən digər motiv isə sonluq motivləri ilə bağlıdır. Adətən boyların sonunda *Bayandır xana pay* göndərilir. “Şahinlərin ən yaxşısını, qumaşın gözəlini, qızların göyçəyini, doqquz cərgə zər naxışlı çuxanı Ba-

yındır xana hədiyyə ayırdılar. Qalan şeyləri döyüşçü igidlərə bağışladılar. Dönüb evlərinə gəldilər” (2, 195). “Ağ alınlı Bayındır xan üçün pay ayırdı” (2, 207). Bu motiv Oğuz dövlət quruculuğunda həyata keçirilən hökmdara ənam aparmaq kimi adəti əks etdirir. Eyni motivə “Oğuz kağan” dastanında da rast gəlmək olar. Oğuz xana pay gətirən xaqanlar bununla ona itaət etdiklərini nümayiş etdirirdilər (6).

Folklor mətnləri etnosun mifopoetik təfəkkürünü, sakral bilgilərini gələcək nəsələ ötürməklə yanaşı, bu təfəkkürlə bağlı onun həyat tərzini, dövlət quruculuğu, dövlətçilik etiketlərini də özündə əks etdirir. Bu bilgilərə əsaslanaraq dövlətçilik ənənələrinin keçirdiyi tarixi inkişaf yolunu izləmək olur.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. İsgəndərova V. Ənənəvi nağıl formulları: Azərbaycan və Türkiyə nümunələri əsasında. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 202 s.
2. Kitabı-Dədə Qorqud (Əsl və sadələşdirilmiş mətn). Bakı: Öndər nəşriyyatı, 2004, 376 s.
3. Koroğlu. Bakı: Lider nəşriyyatı, 2005, 552 s.
4. Təhmasib M. Seçilmiş əsərləri. İki cild. II cild. Bakı: “Kitab aləmi” NPM., 2011, 438 s.

Türk dilində

5. Bahəddin Ö. Oğuz kağan destanı. http://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2015_484.pdf
6. Oğuz Kağan destanı. http://aton.ttu.edu/pdf/Oguz_Kagan.pdf

Rus dilində

7. Арнольд Ван Геннеп. Обряды перехода. <https://yadi.sk/d/KpbIYcJHz8jA>
8. Мелетински Е. М. Герой волшебной сказки. Москва: Восточная литература, 1958, 240 с.
9. Мелетински Е. М. Поэтика мифа. Москва: Наука, 1976, 403 с.
10. Мелетински Е. Происхождение героического эпоса: Ранние формы и архаические памятники. Москва: Восточная литература, 2004, 462 с.
11. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. <http://www.lib.ru/CULTURE/PROPP/skazki.txt>
12. Пропп В. Морфология "волшебной" сказки. Ленинград: Академия, 1928, 152 с.
13. Рошияну Н. Традиционные формулы сказки. Москва: Наука, 1974, 216 с.

Çapa tövsiyə edən: Fil.e.d. Ramazan Qafarlı